

સફરનું સપ્ત્ય

*

હરિશ્ચન્દ્ર ભટ્ટ

મુરબી ઠાકુર

હરિશ્ચન્દ્ર ભા. ભટ્ટ અને સુરલીધર ઠાકુર
કૃત કાવ્યોનો સંયુક્ત સંગ્રહ

સકુરુનું સંખ્ય

પ્રકાશક

કુમાર કાર્યાલય • ૧૪૫૪ રાયપુર • અમદાવાદ

સર્વ હક્ક કર્તાને સ્વાધીન
પ્રથમ મુદ્રણ • ૧૯૪૦

મહાત્મા ગાંધી વિદ્યાપીઠ મથક
અમદાવાદ
અમરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૨૧૨૪
૫ - ૧૨

મુખ્ય વિદેતા
આર. આર. શેઠની કં.
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ • મુંબાઈ-૨
કિંમત એક રૂપિયા

વિષ્યમાં સ્વતંત્ર સંગ્રહો પ્રસિદ્ધ કરવાનો અવ-
કાશ રહે અને ગુજરાતમાં ઉત્તરોત્તર વધતી
જતી કવિતાપ્રવૃત્તિના સમયમાં આ પ્રકાશન
નાહકનું મોળ રૂપ ન થાય એટલા માટે ચૂંટેલાં
કાવ્યોનો આ સંગ્રહ પરિમિત સંખ્યામાં પ્રસિદ્ધ
કર્યો છે.

આ સંગ્રહમાંનાં કાવ્યો આ પહેલાં જે સામયિકોમાં પ્રસિદ્ધ
થયાં હોય તેના સંચાલકોનો આભાર માનવાની તક લઈએ છીએ.

સંગ્રહની ગોઠવણીમાં મથાળાં કાઢી નાખીને આંક અને મોટા
પ્રથમાક્ષરથી દરેક નવા કાવ્યની શરૂઆત સૂચવી છે. પરંતુ જેમને
મથાળાં જોવાં જ હોય તેમને માટે અનુક્રમણિકામાં નામો આપ્યાં છે.

મુ. શ્રી રવિશંકર રાવળના સહકાર તથા મુ. શ્રી બચુભાઈ રાવતના
સહભાવિની; આ કાવ્યસંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થાય છે એવા રૂપમાં મૂકી ન જ
શકાત એ નોંધવું જરૂરનું છે.

રામનવમી - ૧૯૬૬

હરિશ્ચન્દ્ર ભ. બાઈ
ચુરલી ઠાકુર

હરિશ્ચન્દ્ર ભા. બાકું કૃત
નૅસેફ પિલસુદ્દરકી
(પાસાંડના ઇતિહાસની ભૂમિકા સાથે)

હવે પછી
મેસૅરિક. જીવન અને ફિલસૂફી
(એક પ્રભના ઇતિહાસ સાથે)

સુરલી ઠાકુર કૃત
પરબનાં પાણી
(વાર્તાસંગ્રહ)
મેળો : બાલગીતો

અનુક્રમ

સપ્ત અને બીજાં કાવ્યો

ક્રમ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ	ક્રમ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
૧	સપ્ત	૧	૧૮	—ને	૧૨
૨	લેખનમને	૧	૧૯	વસંતપંચમીએ મૃત્યુ	
૩	બુદ્ધનું ચિત્ર દોરતો અર્જુન-			પામેલી અહંનને	૧૨
	તાનો કલાકાર	૧	૨૦	ભવરણ	૧૩
૪	સાવિત્રી	૨	૨૧	નિતનવ ધરી શોભા	૧૩
૫	નેત્રવિસર્જન	૨	૨૨	ઉદયદર્શન	૧૩
૬	સમાધિ	૩	૨૩	સવાર	૧૪
૭	જૂહુ કિનારે પૂર્ણિમાએ	૪	૨૪	મુખરંજ	૧૪
૮	તાંડવ	૪	૨૫	આશ્વંસ	૧૪
૯	મળરક્તે ચોપાટી ઉપરનું		૨૬	આંસુ	૧૪
	લોકમાન્યનું આવહન		૨૭	વસંત વીતી	૧૫
	જોઈને	૫	૨૮	પ્રતિમા	૧૫
૧૦	શેષકથા	૬	૨૯	ઉપમા	૧૫
૧૧	ધરિત્રી	૮	૩૦	ક્ષીરનીર	૧૬
૧૨	સૈનિકની અંતિમ દૃષ્ટિ	૮	૩૧	યાત્રાળુ	૧૬
૧૩	મુંબઈને	૯	૩૨	રતિનું સાન્નિધ્ય	૧૭
૧૪	શ્રીરંગપદ્મ	૧૦	૩૩	પ્રજ્વળિ	૧૭
૧૫	કન્યાને	૧૧	૩૪	ધ્વનિ	૧૮
૧૬	મિત્રને લગ્ન પ્રસંગે	૧૧	૩૫	કાંતે જો પ્રમને તું	૧૮
૧૭	જનની	૧૨	૩૬	પગલી	૧૯

ત્રેત્રય

ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિનાં ચિત્રા - અધૂરા કાવ્યખંડો

૩૭	ધર્મમંગલ	૧૯	૩૯	રાધા	૨૦
૩૮	હંશુ	૨૦			

સફર અને બીજાં કાવ્યો

૧	સફર	૨૩	૪	દીકાં લલિતસાચને	૨૪
૨	માતાને	૨૩	૫	વિષાદ	૨૪
૩	ધોમના	૨૩	૬	બીખ	૨૫

ક્રમ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ	ક્રમ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
૭	વિકલતા	૨૫	૨૩	સ્વપ્નભંગ	૩૩
૮	મશાણુ	૨૬	૨૪	ધન્ય ઘડી	૩૩
૯	કોણુ જાણુ?	૨૬	૨૫	ભેટ	૩૪
૧૦	હું મળૂં	૨૭	૨૬	સ્વીકાર	૩૪
૧૧	આશાનો એકતારો	૨૭	૨૭	સાન્તવન	૩૫
૧૨	કહેવી'તી મારે	૨૮	૨૮	ઝંખના	૩૫
૧૩	હુંયે પ્રણયી હોત તો	૨૮	૨૯	હારે સખી!	૩૬
૧૪	હશે!	૨૮	૩૦	આભના સરોવરે	૩૭
૧૫	વદાય	૨૯	૩૧	હિરદોલ	૩૭
૧૬	વિકળ ગીત	૨૯	૩૨	અખંડ જ્યોતને	૩૮
૧૭	સ્મૃતિધેલાંને	૩૦	૩૩	સોદાગર	૩૯
૧૮	ગુંથાયાં દેયાં ને	૩૦	૩૪	ગોવાલણુ	૪૦
૧૯	કહો—	૩૧	૩૫	વાદળી	૪૧
૨૦	શું નથી?	૩૧	૩૬	ખેનડી	૪૧
૨૧	અખોલ ધા	૩૨	૩૭	કાચો ધડકો	૪૨
૨૨	મિલન	૩૨			

સારકુલ (ઝીતનાટિકા)

૩૮	અજંપ	૪૫	૪૧	પુકાર	૪૭
૩૯	આશા	૪૫	૪૨	હિલ્લાસ	૪૭
૪૦	પ્રભાત	૪૬	૪૩	પૂજા	૪૮

સુખ્ય

અને બીજાં કાવ્યો

*

હરિશ્ચન્દ્ર લ. ભટ્ટ

सद्गत पिताश्रीने

સ મીરનું જોર, અપાઠ મેધનો
ધરિત્રીને ભીંજવતો પ્રપાત
શમે, બરે આર્દ્ર મધુર ગંધથી
મારા વાડામહીનો નભકલગી સમે ગર્વિષ્ણો પારિજાત.

૧

(વસંતે જગનાં વૃક્ષો પાંગરે તે સમે તને
વરવું રૂપ ત્યાગીનું લઇને રહેવું ગમે;
ગભીરા પૃથિવી જ્યારે સ્નાનથી પરવારતી
વર્ષાના, તવ સત્કારે એને ખોળે કૂસો ભરી.)

સાથી થઇને તહીં દેવવૃક્ષનો
જિભો હતો દેવકપાસ નાનડો,
લાવણ્ય હેમંતનું આથમે અને
લજ્જાધેરી પધારે શિશિર તવ ખીન્ને નાનડો એ કપાસ.

ઉનાળાના તાપે સડક પરથી હું તુંજ નીચે
જતાં, કૂસો પીળાં હળદર સમાં ત્યાં રવડતાં
ઉડીને આવ્યાં તે, મુજ અનુભવોના સ્મરણમાં
લઈ રાખ્યાં; આજે કંઈ દિવસ વીત્યે નજરમાં
ચડ્યાં. ના થોભ્યો હું તવ શીતળ છાયા મહીં તદા,
ક્ષમા ના માગું હું; જીવન અમ શાંતિવિમુખ આ
ધરતું જાયે કાઈ ઝરણુ સમ વેરાન રણુમાં.

૨

પભો જે આંખોએ સલિલ નીતર્યાં તાં દુખ દોઢે;
અને જે હોઠેથી જન-ઉર-વ્યથાઓ સમવતા
સર્પાં શબ્દો; આંધી, દરદન થતાં જે, ઉપશમે;
ઉતાડે રેખામાં મુરત ક્રમ આંહી ભીંત પરે!
ધૂળે હાથો, ધૂળે કર મહીં પીછી, અંતર દુભે.

૩

સુખના કો આવી તવ ચરણ અર્પે કમળ તે
 પ્રહીને જૂએ છે કમળ ભણી જેવા ઉમળકે,
 મને યે તું આજે તુજ નયનના એ પ્રણયથી
 દયામૂર્તિ! બેજો. અભય તુજ મુદ્રા કર તણી
 મને શ્રદ્ધા અર્પે. દમ મહી ભરીને મુખરતિ
 ઉતારે હું એને. જગતજન હૈયે પ્રકટીને

નવાંકુરો જેમ ધરિત્રીને કરે
 પ્રકુલ પ્રાણુન્વિત, વિશ્વને કરે.
 ને એક માણું વરદાન હાવાં:
 ભૂતદયાં વિસ્તારય તારય સંસારસાગરાત્ ।

૪ ને એ ભમી ચિર સુદૂર અનંત એવા
 તારાજડિત નભમાં પરિત્યક્ત દેવી.
 આંખે વહે નીર અને વદતી સુવાણી
 રીઝાવવા મથતી કાલ પ્રયંત્રે એ.

અંધાર, ને દૂર ઉડાણ મહી ભમીને
 શોધી રહે પગલી કાળની એમ આત્મા.
 જો રીઝવે કદી ય તો વરદાનમાં એ
 પામે પ્રકાશ, વળી ચેતન, પ્રેમ મોધાં.

૫ ર તો સમાં ચમકતાં નયનોથી રાત્રી
 ફેંકે છ દષ્ટિ પૃથિવીનભ છાછ દેતી,
 નહાવા કરે નયન આંતરરાગ માંહી
 દૂરે; રહે નીતરી મંગલ આ ઉપા ત્યાં.

આ કાચના કણ સમાં નયનો વિશેષી
 એવાં તમિસ્ર ઉરનાં અજવાળવાને
 ને પ્રાણુની તરસ છીપવવા અમીથી
 આ બિદ્યમંગળ વીધે નયનો જ એનાં.

એ

૧ અપાવરણ

૬

કદા નૈમિષારણ્યે, મુમુક્ષુ, જ્ઞાનવાંક્ષ્ણે
ભગવન્ વ્યાસ આદેશે સમાધિરૂપ આત્મનું.

આં સૂર્યની કિરણઅંગુલિએ
સરોવરે પંકજ જેમ ખીલતું,
જન્માન્તરે કોઈ સવાર બિધે
ને આત્મ આ સ્વપ્ન મહોંથી જાગતો.

વીંધી ધસે એ સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ બન્ને
વિશાળ જે, સાંકડું આભ આ થતું,
આનંદ આનંદ જ્વનિ ભરે બધે
ને તેજ પૂરે વળી અંધકારે.

ચૈતન્ય સૌ આ જડ જેવું એને.
ને સૂર્યમાળા-ગતિ છેક ધીમી,
બદ્ધ સમો એ ત્રણ પાદ માંડી
પામી રહે પાર અસીમનો જો.

નથી નથી જૂત-ભવિષ્ય એને,
એ વર્તમાને જ સદા રમી રહે;
સ્વયં ત્રિમૂર્તિ ત્રણ કાળની થતાં
બધું જ એને મન વર્તમાન.

ને શન્યમાં મારગ તેજનો લઈ,
જડે મહી ચેતનજયોત ધીમી,
ને પાપમાં પુણ્યની પાંખ જોઈ
પ્રસન્ન પૂર્ણત્વ મહોં વિરામતો.

૨ પરબ્રહ્મ

આંધળી આંખોની આભાનો સુરજ તું,
બહેરા કાનોનું તું ગુંજતું ગીતકું,
વેદના વિછોડચાનું એક તું દુઃખકું
સુખમાં આશાને છોડ્યાનો આનંદ તું,

તુષ્ણા-ઉદ્ધાસનો કાંઠો મારો તું,
અનંત અંતરની પ્રયાંત ઉપા તું,
એકલ શાંતિમાં રાત્રે સદૈવ તું,
તુંહી સમાધિ, નિઝનંદ ૩૫ તું. *

પહેલો ખંડ આઠ-દસ વર્ષ પહેલાંનો છે. બીજો ખંડ સ્વામી ભારતનંદ
(પૂર્વાશ્રમના મૌરિય ક્રીડમન)ના અંગ્રેજ કાવ્યનો અનુવાદ છે.

૭ પ્ર લયના મરુતો ઝુંકતા હશે,
નહિ પૂરે મુરલી સૂર તે સમે;
નહિ સુધા તવ, સાગરમન્થને
પ્રલયભેરી અનન્તની વાગશે.

તુમુલ જીપણ, માનવ નૃત્ય એ
નિરખશે સહશે ક્યમ કારમું ?
અખિલ વિશ્વનું ચિત્ર વિલોપીને,
યુગ અનેકની પૃથ્વીની વેદના
કુખવી, સર્જનચર મહીં વિભુ
નવલ સર્જન આશિષ આપશે ?

जगद्रक्षायै त्वं नटसि ननु वामैव विमुक्ता ।

૮ વ જૂઝીએ વજૂ કે'ક્યું ? ઉદ્ધિ શું ઉમટયો ? શંખ ફૂંક્યા સમીરે ?
કાટયો જ્વાલામુખી શું ? રિપુદલ દમવા ચક્રવર્તી પધારે ?
નાથેલો નાગ જગ્યો ? નહિ નહિ, ગરજે કેસરી પર્વતે, -ના
શંભુએ અટ્ટહાસ્યે ત્રિભુવનવિજયી નૃત્યપ્રારંભ કીધો.

વિશ્વનું ચડક્યું હૈયું, બ્રહ્માંડે ધોપ ઝીલિયા,
શંભુએ નૃત્ય આરંભ્યું, અક્ષરે નાદ ઉદ્ભવ્યા.
નક્ષત્રે માર્ગ આપ્યો, ને દેવગાંધર્વ જીતયા,
ગણો સૌ હર્ષથી થેલા નાચી શંખ ધમી રચ્યા.

પવનલહર ધીમી દેવદાસ હલાવે,
દિનકર તહીં થંભી તેજ ફેંકે દિગન્તે,
હિમશિખરમહીથી રક્તભિખિત ધારા
રવિકરની લપેટે શંભુની સર્વ કાયા.

અંજે અંજે ગતિ વહી રહી સર્પ સૌ વીંટળાયે,
ચંદ્રન્યોતિ ચમકતી ધીમું આગિયો જોમ ભીડે,
તાલે વાગી ડમર ડમકે, અંગુલિ ઠેક આપે,
મૌંછ ખેંચી રૂધિર ગળાતું ચર્મ અંજે વિંટાળે.

લક્ષ્મીજનાર્દન કુતૂહલ દષ્ટિ ફેંકે,
નૃત્તે રસિક ગિરિજા શરમાઇ જાયે,
ત્યાં શારદા મધુર મંજુલ ગાન ગાયે,
ને વેદવાણી વદતા અમરો રતવે છે.

ડાયો દક્ષ, સ્વમાનરક્ષણ કર્યું, લીધો હવી ભાગ, ને
પાયું અમૃત દેવને, વિષ પીધું, ને જાણી સ્વર્ગથી
ઝીલી માનવપાપ પૃથ્વી પરનાં ધોયાં, અને મૃત્યુથી
સાધે મંગળ વિશ્વનું પ્રલયમાં ધ્રુવાંડને રાજતા.

મૃદંગ વાગે કરતાલ બાળે,
ત્રિલોકમાં ભૈરવનાદ ગાળે,
મૃત્યુંજયી સૂર દિગન્ત માંહે
ફરી વળી શાશ્વત શાંતિ સ્થાપે.

પ્રલયેશ પ્રભુ થંબ્યા, ચામ્યા એ વિજયી મદે,
હર્ષ ને રનેહથી જોઈ, અદૃહાસ્ય કરી રહે.

તે પૃથ્વીએ પગલી આર્ચકુલોની શોધી,
તારે પદે હિંદિ આ બુધવે સમર્થ.
તોડી અનેક યુગની જડ શૃંગલાઓ
નિર્બંધ થૈ પ્રલયનું ધમસાણુ માગે.

હિમોદતો પ્રણમી સાગરરાજ તુંને:
 ‘પ્રાચી વિષે અમ નવોદિત ભાનુ જેવો
 તું વ્યાસ, તે શીખવીઓ નવધ્યાનમંત્ર—
 નિષ્કામ કર્મ કરજો, તપ એ જ સાચું.

તું હો ભલે સમયમૂર્તિ; વિપાદ મારે
 એનો નથી. જગતપ્રાંગણ કે વિજ્ઞાતિ
 આવે યુગાન્તર વિત્યે પલટાવવાને
 સંરક્ષવા યુગજૂની નવ કેડીઓને.

વર્ષો થયાં પુનિત ગંગ વહી બૂલે સૌ,
 બૂલાઈ એ જીવનધારક સંસ્કૃતિ યે;
 ને વ્યર્થ એ શ્રમ ભગીરથનો થયો શું?
 તારા પખાણું પદ; એક જ વાંછના કે
 તું અર્ધ્ય લે, હું પ્રત્યંકર થૈ પછીથી
 રાણું બધું. વળી કહીશ: તું આવ ઝંઝા
 ને પાંચજન્ય થઈ ભારતને નિમંત્રી
 આ એક મંત્ર નવસર્જક આપજો તું:

“માનવીઉરની આંધી, ધર્મમંગલથી શમે;
 રાષ્ટ્રોનાં ઉરની આંધી, અહિંસામંત્રથી શમે.”

૧૦ શ્રી જમની રણ મહી, હિમાદ્રિના પ્રવાસમાં
 વિચાર એક આવતો.
 ઉચે ઉચે ઉચે જતા, ઉભેલ દેવદારુમાં

વસંતપૂર્ણિમા સમે,
 કદિ અમાસ રાત્રિએ,
 દુઃખ, શોક, આર્તિમાં ડૂબેલ માનવી સમે.
 વને વને ભમે અને
 સમીર મંદ શૈ રુએ ?

વૃંદગાન પક્ષીનાં, નિનાદ કોકિલાતણા,
મથૂર મત્ત નૃત્યમાં, રમે કૂળે કળ્પતરાં,
તહીં ઉચે ઉચે જતા, ઉભેલ દેવદારુમાં
હિમાનીને ભરે છ સાન્ધ્યરશ્મિ રંગરેલતા.

માનસેથી જીડતા મને મળેલ હંસલા,
કહે જતાં જતાં જરાઃ
સમીર મંદ દેવદારુ વૃક્ષમાં રુએ અને
પાંદડે ઠરેલ ઓસ-અશ્રુબિંદુઓ પડે,
કહે બધે ઉરોચ્ચથા
સ્વદેશની જ એ કથા.

‘વૃથા યુગાન્તરોની વાત, શેં કરૂં?
નહીં કરૂં?
યુગાન્તરોની એ કથા
ભુલાય ના

ભુલાય ના

પરંતુ કાલઅખિધમાલના દિગન્તરાલમાં
વિસ્તરેલ માતૃભોમની યશસ્વી કીર્તિનું
પ્રતીક શોધતો ફરૂં.

ન વિસ્મરૂં,

ન વિસ્મરૂં,

હંસ જાય દૂર દૂર, ને શમે વિરાટપૂર.
કાલની અસીમ ને અનંત ભોમમાં વણા
અનેક સ્રોત સંસ્કૃતિ તણા, અને સરસ્વતી
ડૂળી, અને રહી છ માત્ર
અશ્રુશેષ એ કથા;
ગ્રીષ્મ ગૈ, રહી છ માત્ર
શબ્દશેષ એ કથા.

૧૧

જ્યુદ્ધીયે ધરા પે ભરતભૂમિ તને પામીઓ ધન્ય માનું.
અમ્બોધિ દક્ષિણે આતુળ પદ ચુમતો અર્પતો ભિર્મિમાલા,
ભાગ્યે ભાગ્યે જન્મને ગિરિવર ચુમતો આભની તારલીઓ;
દૂરથી આર્ય આવ્યા રખડી રખડી, તે સિંધુતીરે સમાવ્યા,
આંખો મોર્યો ધણો એ, ધરધર પ્રકટયાં અગ્નિહોત્રો, વરયાં કે
ગ્રામો ત્યાં, ગાય માધ્વી, નવરસભર આ અન્નપૂર્ણા રસાળા...

એવી વાતો પુરાની, રઘુકલતણી ને માદવો કૌરવાની
કૌતેયોની જુલાઇ, ભગીરથતપની જાહવી ચે જુલાઇ,
જૂલ્યા સિદ્ધાર્થ, જૂલ્યા...

આવ્યો ઇસ્લામ જેના ધ્વજ પર ફરકે વાંકડી બીજરેખા,
આવ્યો એ કેસરીના ડગભર ધ્રુજવે શીર્ષ્ય હિન્દુત્વને એ;
ઝીણી એ બીજરેખા પુનઃ સમ ખીલી, ને ગ્રસે ચંદ્રને ત્યાં
રાહ સામાન્યધેલો; પૃથિવિ પર બધે કારમી વેદનાનાં
દુઃખે રાત્રી છવાઈ; વરસ ખૂબ ગયાં; રે ઉપસ્તેજ ક્યાં છે?

મા! તારી જાહવીમાં શત શત યુગની ઘોર આકંઠગાથા
પૃથ્વીની-માનવોની શમવી સરજવા સૃષ્ટિ કે નૌતમાંગી
માણું હું ભારતે આ ભગીરથ સમ કે પૌરુષાર્થી યુવાનો
ને એની પ્રેરણા શી અવિરત શ્રમ લે એવી મુગ્ધાંગનાઓ.

૧૨

અમે સૈનિકોએ જનનીચરણે આ શરીરને
બલિદાને આર્યું જીવનભર ઝૂંઝી સમરમાં.
અમીરો, ખેડૂતો જીવનધન અર્પી અહીં સૂતા

તમારી મ્હોલાતે, અમર ઇતિહાસે કિરત તે
દટાઈ પોકારે: પરવશ વહાં ના નીર કદી...
વહી વિસ્તારે છેલી જનમભૂમિમાં પ્રાણ પૂરતી.

વિદેશીઓ આવી ગરવી તુજ ગાથા જુલવવા
મથ્યા. અગ્નિઝાળે સતી સમ દીપે તું શુભ ધરા,
અનન્યા તું મારે જનમભૂમિ પૃથ્વી પર સદા.

અને છેલ્લી મારી ઉરધળકને એક મનીષા:
હુંદાળા હૈયાને શિશુ સમયની હોંસ પૂરવા
તહીં દાટો મારા વતન મહીં એકાન્ત કબરે,
સુતેલી માતાના પદકમળની આરતિ કરી
રમું કાલાન્તે યે ચરણુરજ યૈ એ જ પદમાં.

(૧) સોથી યે વધારે વર્ષોના પરચક્રમાંથી પોલાન્ડને સ્વાધીનતા અપાવનાર માર્શલ પિલસુદ્દરકીનું ૧૯૩૫માં અવસાન થયું. એના દેશવાસીઓના એ પૂજનીય ત્રાતા હોવાને લીધે સ્વાભવિકરીતે જ પોલાન્ડની સંસ્કારિતાના કેન્દ્ર સમા મહોત્સવમાંના વાવેલના કિલ્લામાં 'વીરપૂર્વજો'ની સાથે દાટવાનું રાષ્ટ્રીય માન પ્રત્ય એને આપે. પોતાના મરણ સમયે એણે પણ એવી ઇચ્છા બતાવેલી કે રાષ્ટ્રીય અસ્થિતાને માટે એના શરીરને વાવેલમાં દાટવું હોય તો યે એનું હૃદય તો વિસ્ત્રામાં એની માતાની કબર આગળ એના પગ આગળ દાટવું.

(૨) વિરલા (Vistula) હિંદની ગંગા જેવી પોલાન્ડની ઇતિહાસવિખ્યાત નદી.

કે રમે પ્રણયી કે કુલર્ગેલ લૈ, તે
ઝીલો હસી નયવતી પ્રિય, એમ અગ્નિધ
આવે તરંગસીકરે અભિનંદતો એ,
તેને ચૂમી ખડખડાટ હસી રહી તું.

૧૩

ક્ષિપ્રા નહિ, નહિ હવે અલકા અમારી,
એ વૈભવો બુલવતી નગરી અમારી;
રસ્તા બળરમહીં રેલત વૈભવોની
તારે સદા નવવસંત, સદા દિવાળી.

ઉલ્લાસતા રસળતા ધનરાશિએ કે
આવાસમાં મદભરેલ કંઈક બાંકા,
સૌંદર્ય ને કનકવૈભવના પિપાસુ
હેમાંગિની રીઝવતા રૂપવેલડી કે.

પારેખ કે મૂલવતા નવરત્ન, તેવા
રશ્મિ ઝીલે અભિનવા રસદષ્ટિવાળા
નૃત્યે, કલા, કવનમાં;—સુભગા ત્રિવેણી
સંસ્કારની વહવતી નવભારતે તું.

ઉત્થાન રાષ્ટ્રનવચેતનનું અહીંથી,
એ ઉગ્ર અગ્નિ તણી જ્વાલ મહીં સમર્પ્યા
બંદી થવા કંઠક, પ્રાણ દીધા કંઠકે:
તું ઉગ્ર શૈલ નવભારત-ચેતનાનું.

ઝાંખા તારાપ્રકાશે, પુનમસરતણાં ચંદ્રિકાનીર માંહે,
તારી આકાશરેખા મગનધુમટને વીંધતી, શાલતી એ.
એવી આકાશરેખા સુદૂર વિખરતી વિસ્તર્યા આલ માંહે
ને આ દીપાવલિના ટમટમ ધ્રુજતા દીપકો અગ્નિ માંહે.

૧૪ **આ** જે અહીં પશ્ચિમવાહિની તટે
કાવેરીનાં ઉજળત્તં જળ અંજલિમાં
લે તર્પતાં નયનમાં જળ ભભરાયે—

પિતૃ સ્મરૂં, સ્મરૂં પુરાતન ઇતિહાસ,
જ્યાં ગૌતમે રીઝવિયા પ્રભુ રંગનાથ.

આનંદમાં મગ્ન, અનંતશાયિની
હ્યાં મૂર્તિ છે સાગરપુત્રી-સખ્યમાં;
વિનાશની ધૂધવતી અશાંતિમાં
એ ચિન્તવે શું નવસૃષ્ટિ-સર્જન?

આ

‘મંગલસ્નાન વિશુદ્ધગાત્રી’

કન્યા પધારે ગિરિજા સમોવડી
શું જાહવી મારગ મોકળો કરી

સંસારના ઉંખરમાં પ્રવેશી ?

૧૫

કેશ છુટા, સિંદૂર સેંથીએ
અંતરપટ ખુલશે આજે, ને
રત્નદીપકનાં તેજ જીવનનાં
અંધારાં હરશે.અલખભાવ અંતરમાં રમતાં
હેયે ગીત મધુરાં ભરતાં
લજ્જા આંખોમાં નીતરતાં
સમપદી ભરતી.સહિયારી જીવનની, રાણી
હેયાની તું, હાથ મિલાવી
દૂર ઉંચે નક્ષ માંડી આંખો
ધ્રુવતારો જોતી.લીધાં પ્રતો અગ્નિ સમક્ષ, કન્યકા,
તે આજ આંહી કળ્યાળી જતો ભસે.
શમે ન, પ્રજ્વલિત વહ્નિ રાખજે;
વસંતનાં ચેતન પ્રાણુ ઝીલતી
વસુંધરા શી જગને હુલાવજે.

પી

હું હલાહલ શિવે, પૃથિવી પરે આ
તો ચે રહું જગતનું ઉર બાળતું એ...
તાપે તપેલ ધરતી પરિતૃપ્તિ પામે

૧૬

વૈશાખની પુનમના અમીસીકરોમાં,
એવી પ્રસન્ન અમીવર્ષણ કૌમુદીને
ઝીલી જગે વિષભયાં ઉરદાહ સામે.

૧૭

તા રા માસે યસીને મન ઉર ધબક્યું તે દીધી પ્રાણદીક્ષ
 પીધી મેં સ્તન્યધારા તુજ ઉર વળગી અંગઅંગે વધ્યાં આ
 તે પ્રીછ્યું મોન મારું, કુકુરવ સમજ તે મને હાથ દીધો
 તારાં ગીતો સુણીને શબ્દ તુજ વીણી થાઉં વાયરપતિ હું.
 તારી દૂંદે વિતાવી શરદ કઈક ને કે વસંતો વિતાવી;
 કિંતુ મા, યૌવને તો પ્રણયજીવનની રાત્રીને હાથ આપી
 ભૂલ્યો. ના, ના, ભૂલું ના,—તુજ ઉર દરતું ચ્યાંખ તારી કહે છે.
 સેવાભૂતિ હદે લે, જીવનભર રહે પ્રાર્થનાભૂતિ મારી.

૧૮

મા રા ઉરે કોઇ અખૂઝ વેદના
 વર્ષો થયાં અંતર કોરતી હતી;
 યુગાન્તરોની અણદીઠ વાંછના
 મથી રહી સર્જન પામવા નવાં.

તે મુગ્ધ માફ ઉર ખોલ્યું, ને મને
 માતા! કીધો તેં દ્વિજ, દૈન્ય ટાળિયું.
 રહે અધુરાં અવ જાન મારાં
 ફરીફરી જન્મ લઇ કઈ પુરાં.

૧૯

નિ કોઈ ને નિર્મળ આંખ તારી
 હતી હજી યૌવનથી અગ્નિ,
 કીધો હજી સાસરવાસ કાલે,
 શૃંગાર તેં પૂર્ણ ચિતા મહીં કર્યો!

કૂળી હજી દેહલતા ન પાંગરી,
 કોમાર આછું ઉઘડ્યું ન ઉઘડ્યું,
 પહેરી રહે જીવનચુંદડી જરી,
 સરી પડી ત્યાં તુજ અંગથી એ!

સંસારના સાગરને કિનારે
જાણાં રહી અંજલિ એક લીધી,
ખાતું મીઠું એ સમજી શકે ત્યાં
સરી પડ્યો પાપ સમુદ્રની મહો !

શિશિર આવે, કૂર કાળ આવે,
ને પુષ્પ ફૂળાં દવમાં પ્રગળે;
સુક્રામળી દેહકળી અરે અરે
વસંતની ફૂંક મહો ખરી પડી !

ભ વરણ્યમાં નાસી જતો ત્યાં
આંખો તારી રમતી રમતી
અંતરલાવ લહીને મારા

૨૦

જીવનમંત્ર લખે.

નિ તનવ ધરી શોભા થાજે સદૈવ શુભંકરા
કુદરત સમી મારે માટે ચિરં રસપ્રોક્ષણ.

૨૧

પ્ર થમ માનવ આંખ ઉઘાડતાં
ઉદયદર્શનમાં થઈ મુગ્ધ એ
નવ ઉષા નિરખે બની ઉત્સુક—
નિરખી મેં પ્રથમે, હતી તેવી તું.

૨૨

૨૩ સ એ સ્મરે, મિલનનું સવાર એ!
જરીક—ના, એ નહિ શબ્દમાં કહું.
પ્રપુલ્કતાં કે શરમાળ પોયણી,
સુમંદ વાયુલહરે મુજ ઉઠી.

૨૪ સ ધામખની રેખ રહેજ અનિલે ઉડાડી લટે
જરીક ઝડપી સરાગ, તુજ દેહસૌન્દર્યને
ચહું નિરખવા અમીટ દગથી. છીપાવું અને
તુષા કમન ન સ્પર્શથી તવ સુડોળ અંગાંગના!

૨૫ ચા ફરિમતે! અધરની તવ લાલિમાને
જેહ, ચૂમું—ફરી ચૂમું—નહિ તુમિ પામું;
જેવો પ્રમત્ત ઉદધિ ધરણી ચૂમે છે
વર્ષો થયાં, નહિ જરી પરિતોષ એને—
કેવો આશ્લેષધેસો અવનિશું રમતો, ખેલતો લાડતો એ !

૨૬ મ ને શરીર અર્પિયું સુમનગુચ્છયું તેં તદા,
ચૂમી લઈલઈ બધી કુસુમઝેક મોંરી કાધી.
પરંતુ તહીં ગુચ્છમાં અધખિલ્યાં ગુલોની કળી
જેવા ગાભો પરે શેં નયનથી નિતરે ઓસ શાં અશ્રુબિંદુ!

વ સંત વીતી, નવ આત્ર મંજરી
ખરી, પડી બોવનદેહ મંજરી;
ને ઓખની વાદળજાંઘડી મહો

૨૭

ઉગેલ એકાન્ત તળાવને ખૂણે
ઝાંખી લાલાશવાળી ધવલ કમલિની, એવું સૌંદર્ય તારું.

સુ વર્ણપ્રતિમા સમી પ્રણયમૂર્તિ મારે હતી.
વનાન્ત, ગિરિમધ્યે, ઉદધિતીર, ખંડેરમાં
હવે વરસ કે જતાં પ્રણયમૂર્તિ શોધું ફરી.

૨૮

અરે! સમીપ માહરી! જગતમાંહી શોધી વળ્યો!
વિચિત્ર સહુ અંગ, ને વદન ખિન્ન, એવી અહીં
હતી જ પ્રતિમા ખરી, હતી પરંતુ અવશેષ શી.

ઉર સ્નિગ્ધ અમી ભરેલ તે
ઉરનું અમૃત ચાખવા જરા
અનુરાગ ભરેલ આંખથી

૨૯

નિરખું કોમળ દેહમાંહી આ;
મૃદુતા ધવલાં કરેણી
ભપકી કેસુકુસુમની વળી.

સચિ વા મૃદુ પુષ્પપાંદડી
ઉપમાનાં ઉપમાન થાય છો,
નહિ કોઇ થતાં તવાંગની
ઉપમા, જેહ અનન્ય સર્વમાં.

૩૦

અ યિ મન્મથ! થોભ તું હવાં,
દમતો શેં અમ દેહ આવડો?
કરવા ક્ષીરનીરને બુદ્ધાં

મથતા હંસ; અમે ય હંસલા.

રમતી રવિરશ્મિતેજમાં
પૃથિવી આ લલિતા વિનોદિની,
અભિષેક કરે શશિ અને
રજની રનેહની પર્વણી થતી.

રૂપભેદ અભેદમાં શમી
જીવ નિર્લેપ અકામ, તેમ આ
દદ અંધન દેહનાં થતાં
વિસરે છે સધળું અગ્નણુતાં.

શિશિરે ઉગતું સવાર આ
અરવા શાંત બધાં સમાધિમાં.
પવને હળવે રહી તહીં
બુલવી વૃક્ષની એક ઝાંખળી.

પ્રિય સોડ મહીં સુતાં સુતાં
સુણતાં ગાન પ્રભાતપંખીનાં,
ફરકે સ્મિતમાધુરી મુખે
સુખની વા સ્વપનાંની કો કહે?

૩૧

જ હુથા ન મુગ્ધ ઉરભાવ, ન પંથ પૂછ્યો,
યાત્રી અમે રખડતા વનમાં, જનોમાં;
પ્રસ્થાનને વરસ કૈંક વિત્યાં, હવે તો
બૂધ્યા અમે પૂજનઅર્ચનના વિધિઓ.

યાત્રા કરી જીવનતીર્થની એક માર્ગે,
ભાથું લઇ તપનું, મંદિરમાંહી આવી
બાળ્યો બધો ધૂપ અમે સુખદુઃખનો ત્યાં;
યાત્રી હવે જગતમાં ધુમરેખ જેવાં.

નહિ, નહિ, નહિ, જુકું; બાળ્યો અનંગ સિવે નહિ.
 'પણે નવવસંતમાં તરુણ કેસુડે ફૂટતી
 કુળી અધુકડી ખીલે; અરુણરંગી એ ડાંખળી

૩૨

પરે ક્યુતરાં રમે કુહુરવે; તળાવે અહીં
 નહિ જલ, સુકું બધું નિરખતાં ઉડી સારસાં
 જતાં યુગલમાં ભમે; ઉતરતી નિશા ગ્રીષ્મની.

અષાઢ વરસે, અને ગરજતાં ધને નાચતો
 મચ્છર મદમત્ત આ, અરર-એકલો? ના, નહિ,
 સમીપ નિજ પ્રેમની મુરત મુગ્ધ છે ઢેલડી.
 અને પ્રકૃતિમોહી નૃયુગલી બની જોડલી
 રમે, શરદ ઉત્સવે, ગગનમાં ઢળે ચંદિરા.

નવાંકુરિત, તમ, વા
 સરખા સુધાલય્યાં.
 બધે પુરુષ-પ્રકૃતિ શિવ અને સતી શાં રમે,
 મનોજ-રતિ જીવતાં અહીં અલિન આ વિશ્વમાં.'

સરી હું તો. પ્રીમે પ્રિયતમ તણા હાથમહીં ને
 પડી થંભી ને ત્યાં પ્રિયમુખરતિ એ નિરખતાં
 મળી આંખો બને

૩૩

હડયા આત્મા સાથે
 વિરાટે એ ત્યાંથી પ્રસરી સહુ બહાંડ ભરી દે.

સમર્પ્યાં બનેએ જીવન અમ એ પ્રિય હૃદને
 ચિદાનંદે રાચી શરીર મનથી જે પર રહે.

અનંતે એ કાલે
 લબ્યાં હૈયે સાથે
 'અહા! હોયે રાત્રી સકળ જગના લક્ષ્મ તણી આ.' *

* મોડ એમ. મેકાર્થીના કાવ્યનો અનુવાદ

૩૪

યુ

જા ખેલાં બને
હતાં પ્રેમી, આજે
પીત્તાં વર્ષોની કે અતલ સ્મૃતિના સ્રોત વહીને
મળ્યાં સ્નેહી પાછાં જીવનસરનાં સૌમ્ય નીરમાં.

અને હૈયાં કેરા
જીડા અંધારામાં
જુલાએલા કોઇ મધુર ગીતના દૂર ધ્વનિ શો
તહીં ગાજે કોઇ દૂરસુદૂરથી એક પડધો!
વિચારું છું હું એ
સૂણે તું એ સાથે?
જુએ જ્યારે સામું ગહન નયને તું, પ્રિયતમે!
અને હમેશાંનાં સરલ અભિનન્દે સ્મિત વડે?*

* ભિલી રિટ્ઝલેન્ડ ઍન્ડસનના કાવ્યનો અનુવાદ

૩૫

કાં

તે જો પ્રેમને તું નિજ રૂપ મહીંથી કાઢતો તંતુ કીટ,
વા તારી પ્રેમધારા ખળખળ ઝરણું જીભરે એમ વહેતી,
ટીપીટીપી ધડાતી કનકપટી સમી પ્રેમરેખા ઉકેલે,
જાંજાંજાં નવાણો સમ ઉર મહીં જો પ્રેમનો સ્રોત દૂઝે,
ત્રેરાને માતરિશ્વા પ્રણય અનિલની સ્થેર, એવી વહે જો,
વેરે તું પ્રેમનું ખી નવકણુ અરથે જેમ ખેડૂત ઓરે,
માતાના પ્રેમભાવે શિશુસમ ફુલવે પ્રેમ તારો જનોને...

તો તો એ શક્તિ તારી પ્રકૃતિ સમી ખીલે પંચતરવો પ્રકાશો
વા પ્રેરે કાન્તદર્શી જનપદ ઉલટે એહવી સિદ્ધિ તારી
ને લાધે આર્થ દષ્ટિ; અસુરવિજયી તું દેવ જેવો સમર્થ.
અજાની શક્તિ તારી, અણુઅણુ ભરતો તું વિરાટે સ્વયંભૂ.*

*મિલ્સક્રિસ્ટિયના If you reel Loveનો અનુવાદ

તું મી દૂર પડેલો આજે
જીવનવનનો એકલ પંથી
મારગ ભૂલી આલેઆલે
શોધું એ પગલી.

૩૬

શ્રી સજી જયપરાજય-ચક્રમાંથી
સંસ્કારના શિખરપે ત્રીસ-રોમ પહોંચ્યાં;
સંસ્કારિતામહી ન માનવતા જરાયે:

૩૭

—કાર્યેજને દિવસ સત્તર રોમ યાજે!
રે વાસુકિવિષમહી અમી રહેજ હોશે,
ઐશ્વર્યનું વિષ હલાહલથી ય ભૂંડું.

જે લોકશાસનમહી ત્રીસરોમને ના
લાધ્યું, અહીં ભરતવર્ષની પુણ્યભોમે
સીમે અશોક જગતાપ નિવારવાને
ઐશ્વર્યનું સુભગ મંગલ વિશ્વ માંહે.

એ ધર્મમંગલ થકી જગદાહ વામે,
જેવી વર્ષાપ્રપાતે પૃથિવીહિરતણી વહ્નિઝાળો રામે છે.

ઉન્મત્ત આ માનવમેદિનીગહી
થાકેલ ધીમાં ડગલાં ભરીને,
ધીરેધીરે ફૂસ ખભે લઇને,
ઇશુ પધારે જગદુઃખ શામવા.

૩૮

અનંતની વેળુ મહીં ય શોધવા,
પુણ્યાળુ તારી પગદંડી પ્રીછવા,
આવ્યું ન કો' એકલ સાથ દેવા;
કારુણ્યમૂર્તિ! પ્રણમું, નમું, નમું.

જે સત્યને પ્રાણ અમૂલ્ય અર્પી-
 ને સુકલુ જીવન ધન્ય માને,
 સુવર્ણના પાત્ર વડે છુપાયેલું
 રપસ્યું ન તે રોમન-દંડધારીને.

૩૬

કા લિન્દીતીરે બનસ્થામળદાવરી
 જ્યોત્સ્નાસરે સ્નાન કરંતી રાધિકા
 પ્રેમેભર્યું હૃદયું ગોરસ આપવાને
 કદંબકુંજે વનમાલી શોધતી.

‘સખી શું પૂછે મુજને ઘડીઘડી !
 એ પ્રીત એ અમૃતનેન-માધુરી
 આત્મ આજન્મ નિહાળતાં હજી
 કહે મુરારિ મળશે મને તહીં ?
 હૈયે જડી મૂરત લાખ યુગથી
 તો યે શમ્યો ના હિરદાહ મારો.’ *

* મૈથિલી કવિ વિદ્યાપતિના કાવ્યનો સાર

સફર
અને બીજાં કાવ્યો

*

મુરબી ઠાકુરે

ઋણમુક્તિ વાંધું ઋણમાં દબાતાં,
પુષ્પાંજલિ આ ઈતિ ભાગ્યરેખા.

પૂજ્ય વિદ્યાબા
તથા
કલ્યાણી ખડેન સરલાને

વહે સદ કુલાવતી હિંદિને હિરે નાવડી,
 ચહે મન, હું ચે કદી સફર કાજ ક્યાં ભાપડું!
 તદા રમરણ્ય આવિયું: વરસ એક પૂરું થયું;
 ચહે તું ન ચહે ભલે, જીવનનાવ વહેતું રહ્યું.

૧

અને જગત ધૂમવું વહવું પ્રેમ ચા વીખમાં,
 હજી મરણ્ય ના મળે વહવું. ત્યાં લગી વહેણમાં.

કહે છે લોક કે 'તારી માતા લાડ લડાવતી.'
 માતાનાં લાડની મારે સ્મૃતિઓ એમ રાખવી !

૨

વસંત જગટોડલે વિવિધ પુષ્પમાલા ગૂંથે,
 મહીં અનિલ ગુંજતો સુરભિજાંટ દેતો રમે,
 લસંત નલભાલ પે લલિત લાનુને આંદલો,

૩

હસંત મનુષ્યાલના મુખ પરે દળે લાલિમા.
 પ્રમત્ત વિહંગો હો પૃથિવી વ્યોમ વેરામને,
 અને કિલકિલાટથી મધુર સ્વર છેડી જતાં;
 સુહાગ સુરલોક શા, અમલ ઈંદ્રની આંખને
 દિસે સકલ લોકની હિંમતી જતી આંખમાં.

વિરાટ મન મોકળાં સ્વજન સંગ સોહામણ્યાં
 રમે નવ પ્રભાતમાં, સકલ જીવ આનંદમાં.
 હિયા: નવ હિંમત એક ક્ષણમાં અધે વિસ્તર્યા,
 અને ગગનઆંગણે અવલ રંગ ઓઢી પળી
 હિયા મગન સુંદરી નવલ નૃસ ત્યાં કેં કરી.
 રહે જગત શોચતું, કળી ન મંદબુદ્ધિ શક્યું.
 અનેક ઋતુ આવી ને જગતમાં ધૂમી ગે જતાં
 હજી નવ-વસંતની જગતને રહી ઝંખના.

૪

દી ઠાં લલિત લોચને સરિતનીર આ નિર્મળાં,
સુપ્ત્યા ધનગભીર શબ્દ ગિરિશૃંગના ભવ્ય શા!
લહી વિવિધ પુષ્પની વિરલ અંધ હૈયાં ભરી,

અને દિગ્દિગ્ગન્તની વિરલતા લહી ન્યાં જરી,
—થયું સ્મરણુ સ્હેરનું; સ્મરણુ પ્રાપ્તનું એ થયું.
વહ્યાં સ્મરણુમાં બધાં સ્વજન સ્નેહી સમાધીઓ
લહ્યાં સ્મરણુ તે ય સૌ સરિત શાં, વહી એ ગયાં;
રહ્યું ન અવશેષમાં સ્મરણુ શેષ કે એ હવે.

રહે સ્મરણુમાં થું તે, ઉર અનણુ નણુ નહીં.
હતો પ્રકૃતિ મધ્ય હું, પ્રકૃતિ રમ્ય ખીલી હતી,
થયો વિવશ તેથી હું, હૃદય રાગ્યું સૌન્દર્યના
થતાં અનુભવો ધણા, અનુભવો હજુ એ થશે.
જતાં,—

સદા સ્મરણુમાં રહે અનુભવો ખરા એટલા.

૧. પ

મ ને પ્રણય ભાવ કે સુખની લાલસામાં કદી
જરો જકડશે નહીં સ્વજન બંધુ મિત્રો ફરી;
હતી ઉર વસી કદા મિલનઆશ તે ગે રમી

અને નીરવ શન્યતા ઉર છવાઇ જમી રહી.
અકેલ વહતી જતી સરિત દેશદેશે રમી,
જતાં ન ઠરતી ક્યહીં, ત્યમ હું એ ઠરું ના કદી;
અકેલ વનરાનમાં અખિલ વિશ્વમાં આથડું,
સદૈવ અવિરામ હું ભટકતો રહું ક્યાં ન ક્યાં!

અનણુ પગ લાગતાં પથિક ઠોકરે ભે કદી,
હું એ વિધિની ઠોકરે ઉછળતો રહું કાંકરો;
અને અકલ કાલના વમણમાં વિટાઇ જતાં
ભલે સકલ સ્થૂલ તત્ત્વ ઉરચેતના એ શમે.
ચિતા મમ જલે ક્યહીં ભડભડટ તો એ તમે,
ન કો સ્વજન આવશે મરણુ ઓવું રૂચે મને.

જે જનમ લીધ મેં વિરલ બાલ્ય તો આશ્ચર્ય,
 યુવાન અવ હું બન્યો સપનભોમ તે મેં સરે,
 મળ્યાં જન ધણ્યાં જગે, સ્વજન કોક ક્યાંક્યાં મળ્યાં,
 તદા ચહી દયા કૃપા, વિમલ સ્નેહ ચત્કિચિત,
 ચણ્યાં, હિર વસે ચણું, મુદ્દલ ભાવ ઢોળે ચણું;
 છતાં ન હિર ભીંજિયું: ઉજડ ભાવિ મારું કહું?
 હઉં સ્વજન હું, તમે સ્વજન જો ખરાં હોવ તો
 ક્ષમા કદિક આપજો ઉણપ-આળની હેતથી.
 નથી હિર સશક્ત આ, અગણ્ય કંખથી ધૂજતું,
 ચદયું ધણીં ય ઠોકરે ઉછળતું ઉઘાટે રણું.

ઉઘાટ ઉછળે ભલે, હિર ઉઘાટ ના આણશો,
 તમે હૃદયગોખમાં આવર કૈંક ખીલાવજો.
 મને—મુજ હિરે હવે દહન થૈ જવા વાંછના,
 તમે નિકટ ના'વશો; ઉચિત અગ્નિથી નાસવું.
 જલે હિર, જલે બધાં રુધિર અસ્થિનાં માળખાં.
 પછી સમય હોય તો ફૂલ-ચિતા રહે શેષ તો
 —ફૂલ આંસુથી તર્પજો!

અનેક યુગથી સહી વિકલતા પ્રભો! આટલી,
 વિલીન ક્યમ ના થતી અસહ દૂરતા ભાવિની?
 મને ય, મમ સર્વને કદિક દૂરથી ઝરતી,

કદી નિકટ આવતાં સકળ જ્ઞાન બૂલાવતી;
 રડું સહન ના થતાં, રુદન કોણ એ લેખશે?
 અને હૃદયદાહને કવણ એ પ્રભો! દારશે?
 નથી જગતમાં ભર્યાં વિમલ તરવ શું એહવાં
 વહી જનહિરેહિરે દહનદાહ જે બૂઝવે?

૮ મ શાશ્વ! ઉર ડંખતી વિજન ભોમ બિહામણી,
 જ્યહાં સ્મરણમાં ઉઠે સ્વજનની ચિતા ધીખતી,
 દિને ન જન કો' મળે, સમીપ વાસ ના કોઇના,
 નિશાસમય શબ્દ ઘેર જ શૃંગાલ વા આનના
 બેઠે દૂર-સમીપમાં, નિદરસેર તૂટે કદી,
 અજંપ દૂર સર્પ શો વિષમ દંશ દેતો દહે.
 ચિતા સ્વજનની અને સપન શાં જ સંભારણું
 તરે સ્મૃતિપટે અધાં નિજ વૃત્તાંત વિસ્તારતાં.
 ઘડી મરણ, જિંદગી, સ્વજન-માદનાં તાંડવો,
 આટલ મૃદુ ઉરના સરલ ભાવ સંહારતાં.

જતાં હું ઉરથી ચાહું,—
 પ્રમશાનભૂમિને નમું. વિરલ શાન્તિ પામું જ્યહોં.
 કદા શબ લઈ જવું, શબ થઈ કદા જ્યાં જઈ
 નિરંતર લાહું મીઠી સ્વજનગોદ એકાન્તમાં.

૯ હ તી પળ અમૃત્ય એક, નયનો ભરી નીરખ્યા
 અનેક યુગલક્ષી કૃત કરતા જતા સૈનિકો.
 હતી પળ અઘોડ એક, જનતા દીડી ધૂમંતી
 પ્રચંડ અલ તેજ શૌર્ય વહતી રણે મોખરે.
 ઉદ્યાં વિરલ પૂર એ, સહજ કલ્પના ના હતી
 કદી ઉતરશે; અને સહજ શાન્તિ વ્યાપી જશે.

ગયા દિન, થયા 'હતા', નગરમાં ન પાછા તરે,
 ભવિષ્ય જન ના કળે! જગતમાં ન કોએ કળ્યું.
 વિચાર નવ યોજશું, નવલ પંથ કે શોધશું,
 ફરી જગ ગળવશું, જનની કૃપ દીપાવશું,
 સમર્પણ કરી અધું જગતને ય દેખાડશું,
 'આમાર જનની' તણી પરમ ભાવના પોપશું.

વિલાસ ન, વિહાર ના વિભવ માણુવાની રૂપડા!
કલા ન, કવિકલ્પના, લલિત ચિત્ર જોવા તૂપા.

૧૦

મણ્યા ન હિર કાંઈ એમ મન માનતો હું 'મનુ
અને જગઉપાધિની લપ ન કાંઈ લાગે મને.
સદા સૂરજ ઊગતાં સતત કામ આરંભીને
વળું સરવની પછી ગૃહ ભણી હમેશાં જ હું,
પછી જરીક જે કંઈ જરૂર દારવાને મળે
લઈ ઝટપટે પડું નિદરઅંક થોડી ઘડી,—
અને મળસકે ઉડી નિયત કામ પે પહોંચું જૈ.
મજૂર મમ દેશ, ને મજૂર હું મ જન્મ્યો ત્યહીં;
સદા ખડ ઉમેડતો, નવીન ખેડતો, વાવતો,
મજૂરી કરતો મરૂં જીવનખેડ ખેડી સદા.

સુરમ્ય હિરવાદના સહજ તાર તૂટી ગયા,
હવાં વિરપ એ પરે વિફલ અંગુલી ફેરવું,
મળે ન સ્વરમેળ, કાં અજળ મૌન ધારી રહું!
વિચાર શતધા કરું, નવલ ગીત ગાવા ચહું,

૧૧

મથું જ લલકારવા, થઈ હતાશ પાછો પડું.
ઉઠે ઉદધિમાં અનેક નવદહેર ને ઊછળે
જાગે ગગન ભેટવા; ધડીક ઊછળી વિસ્તરી
વહે હૃદય ભગ્ન થૈ પૃથિવીપાટ ફેલામને.
રફુરે અકલ ગીત કિંતુ નહિ વાદ આ ઝીલતું,
રચાય સ્વરમેળ ના નવલ સૂર ન્યાં ઊઠતા,
હતાશ સલિલોર્મિ શા સહજ વેડકાઈ જતા.
તૂટેલ સહુ તારમાં મૃદુલ તંતુ આશા તથો
દીકો; તુરત સનજ થૈ નવલ એકતારો કરી
સહર્ષ હિરવાદને ઝણઝણાવી આલાપું હું.

૧૨

હોવી'તી મારે,
 સખે જાનેમાને,
 કહું છું તે આજે, ઉર ધીરજ ખૂટે ભય થકી:
 'રખે દેતી હાવાં ઉરકૂલ બિગાવા વિરહથી.
 પ્રિયે! ગુંજે મારો ઉરબ્રમર એ અંતુજ મહીં.'

૧૩

હો હૃદય કેવડું? ઉદધિ ભિજળે એવડું?
 ન તો વળી જ કેવડું? અસીમ આભ જેવું કશું?
 હજીય અદકું આમાપ જ વિરાટ બ્રહ્માંડથી?
 હશે હૃદય એવું શું મનુજકલ્પના ના કળે.
 કરી કવિત કેટલા કવિવરો મથે માપવા
 છતાં નવ કળાતું કેં ગહન એવું તે શું હશે?
 કહે 'હૃદય હોય તો હૃદયની કળે વાતડી';
 કહે 'હૃદય હોય તો હૃદયની પ્રતીતિ લહે
 અને પ્રણયી એકલાં હૃદયનાં ઉડાણો કળે.'
 મને ગમ ન કેં પડે, હૃદય છે ન વા, ના કળું.
 હું ચે પ્રણયી હોત તો સકલ ભેદ જાતે કળી.

૧૪

શે પ્રિય તું ક્યાંય શું?
 હશે પ્રિય જરૂર તું.
 ન તો ઉર ન આટલું કાંઈ ય આમ ઝંખ્યા કરે.
 કડું કવન કેંક હું, નવ કદી કહીં કેા સુણે;
 લવું પ્રણયવાતડી તવ વિના કહે કેા સુણે?
 ભયું ભ્રમર જેમ તો ય નવ હું સખે ક્યાં લહું.
 પ્રિયે! પરમ ભાવપૂર ઉરકૂલ એ તાહરેં,
 કહે કવણ પંથ એ વિમળ આગ ન્યાં તું વસે?
 ભમી ભવન શોધતો સકલ, એકલો ત્યાં મળું
 તને પ્રિય સખી, અને ઉરભર્યા બધા ભાવ જે
 વહાવી તુજ પ્રેમમાં નવલ આશ આનંદથી
 કરેં પરમ દહાણનું અકથ સ્વપ્નાતાદસ્ય હું.

અ તુલ સુખ માણતાં, રસભર્યાં ઉરે રાચતાં,
પરપર હસી રમી નવલ ભાવથી પ્રેરતાં,
કરી અવનવી સખે પ્રણયવાતડી, સર્વ એ

૧૫

વહું સમયધોધમાં, નવ ભક્ષે હવે સાંભરે.
ઠરી; નવ કદી હવે પ્રણયદીપ્તિ ચેતાવશે.
વિદાય સહુ રનેહીઓ ! ગત ન ગોઠડી આણશે.
ઉરે તમ કદી હવે, નવલ સાથમાં રાચળે.
સરે સકલ રથૂલ બંધ, સરતા જ છોને હવે !
રહે ઉર ઉડા પડી પ્રણયદોર ના ખોલશે.
હવે મળશું કો દિને નવીન કો વળી સૃષ્ટિમાં,
અજાણ્ય ઉર ભેટશું, પ્રણયગોઠડી માંડશું
અને વિરહની કરી સકલ વાનડી રાચશું.

હ તો હૃદય અંખતો, વિરલ સ્વપ્ન કે ગૂંથતો,
અને પરમ કલ્પને વિવિધ દ્હાણથી રાચતો;
મને મન ન રુચતાં વિફલ તર્કવિતર્કને
કદી ન ઉર આણતો, સહજ હર્ષ ના ટાળતો.
અને કદિ કદિ જ જ્યાં અટુલ એકલો હું થતો
હમેશા ઉરવાઘને ઝણઝણાવી આલાપતો,
અકથ્ય રસ ભાવ પ્રેમભર ગીતડાં ગુંજતો.
ગયા દિવસ એ બધા, વિરલ સ્વપ્ન એ તો સર્વાં;
શમી વિરલ કલ્પના, હૃદય શૂન્ય આ તો થયાં;
મળ્યાં હૃદય તો ય આ વિરલ સાથ શૈ ના ટક્યા ?
મળી જરીક વારમાં સકલ હર્ષ આટોપિયા.
હવે જીવન જીવતાં વિફલ હાસ્ય દેખાડવા;
જગે સહુ જનો તણાં હૃદય રાચતાં ભાગવાં,
અને પળપળે વિયોગઘડીને સ્મરી શોચવું !
રહ્યા બસ, સખે, ઊભા વિકટ પંથ વીતાડવા !
સખે ! હૃદય ભેટિયાં, વિરલ મસ્તીમાં રાચિયાં,

૧૬

સર્થાં સકલ એ, રહ્યાં સ્મરણુ માત્રમાં કે ગૂંથ્યાં.
થયાં ઉભય દૂર તો વિશ્વલ ગીત શાં ગુંજવાં?

૧૭

ગ હથે પોતાનો તો પ્રિયજન હવેથી વિસરજે,
ચલો કો કાળે તો પ્રિય નવ કદી યાદ કરજે;
લલ્યાં સ્વપ્નો તેનું સ્મરણુ નવ પાછું કદિ થજો,
રહી આધાં આઘાં ઉભય દિલલાવો લય થજો.
નથી આ સૃષ્ટિમાં જીવન જન કો'નાં નિરમિયાં
ફૂલોની શય્યામાં સુખરૂપ સદાયે વિહરવાં.
વિયોગે શાન્તિ છે; વિકટ કથમ તેને વદ કહું ?
પ્રીતિતત્ત્વો શામ્યાં નવ કદિ લલે વ્યક્ત બનતાં.
મળ્યા આત્મા છં હો, નવ કદિ સખે તું ચ સ્મરજે;
છૂટયાં તે હૈયાને નવ જરી હવે યાદ કરજે.
જુદા રહેવામાં યે ઉર અખૂટ આનંદ લૂંટશે.
સ્મૃતિધેલા જેવો પ્રિય નવ કદિ તું બની જજો,
મને સંભારી ના મધુર પળ કો કિલ્લ કરજે;
ભલે તેં કલ્પેલાં મૃદુલ સુખ સૌ યે શમી જતાં,
ગયાં સ્વપ્નો, તો એ સ્મરણુ પણ છો ને શમી જતાં.

૧૮

ગું થાયાં હૈયાં જે અવસર યદિ ના મળી શકે,
છતાં ભાઈ તેને સ્વજન ગણીને માફ કરવાં.
ગુંથાયાં હૈયાંને અવસર ન કો ધન્ય અદકો—
ગુંથાયાં જે કાલે અવસર મહા ધન્ય વિરલો.

ગુંથાયાં હૈયાં એ—

ખીલેલાં પુષ્પો એ સ્મિત સહ રમે, મીન વદને—
ઉચિત સ્મિત લસે મીન હૃદયે.

કહો સખિ ! કહો કંઈ હૃદયમૌન તૂટે કહો,
કહો સખિ ! કહો કંઈ ઉભય મૌન છૂટે કહો.

૧૯

ચઢે સખિ ! પછે શરી જલધિ ઉપરે દૂર ને
અનંત લહરી ભઠે ઉદધિ યિન્દુબિન્દુ મહી;
ઉપા નવ સુહાગ દે, સુરભિજાંટ દે પુષ્પને
ન્યહીં બ્રમર મુંજતા પ્રણયગીત આલાપતા;
ચઢે ગગન મેઘ ગાઠ જલ સ્યામ દીસે ન્યહીં,
મયૂર મનગરત મત્ત બની નૃત્યકેકા કરે.

સનાતન સુયોગ આ સકલ જ્ઞેઽ નર્તાવતો,
સનાતન વિયોગ શું મનુજ ખેલડી માટ તો ?
ભણે ઉદધિ સોમ ને રવિ નિશા વળી મેઘ ને
મયૂર નવ કું વદે; કવિજનો કદા એહનાં
અને ઉભય આપણાં પ્રણયમુગ્ધ હૈયાતણાં
કવે કવિત કોક દિ',—ઉભય આપણે કાં ન તો ?

નિ

રાશ સખિ છું કહું?—નયન જ્યાં મળે આપણાં!
વિપાદ ઉર છે કહું?—મિલન જ્યાં થતાં આપણાં!
મહોત્સવ સખે કહું?—નયનમાં તરે મૂર્તિઓ !

૨૦

રસોત્સવ સખે લહું?—સજલ જ્યાં અને અશ્લુઓ !
કહું ભરતી ઓટ, કે વિરલ નર્તનો ભાવનાં ?
કહું થનગનાટ, કે સરલ ઝહેણુ અંબોધિનાં ?

નથી સરિત તું સખી, ઉદધિ હું ન વા યે વળી,
જનાં ઉભય શું નથી ? ઉભયમાં નથી શું કહે ?
વિપાદ, દુઃખ, સ્પન્દનો, સુખ ન શાન્તિ વા કું કળે.
પછી વિવશ શું થવું ? વિકલ ચિન્તનો એ ય શું ?
નથી નથી વિપાદ, દુઃખ, સુખ, શાન્તિ, કાંઈ અહીં,
નથી સ્વજન, મિત્ર, શત્રુ વળી અન્ય કો વ્યક્તિઓ;
ન શેષ કંઈ યે રહ્યું,
વિશેષ સખી શું કહું ?

—ઉભય જ્યાં અહીં આપણે ?

૨૧

અ કળા અંતરભાવ રહ્યા તરી,
પળપળે પીડતા ન કળે જરી;
અતલ આ ઉરમાં તરતાં અહીં
વમળ કેંક ન હોં અટકે જરી?

ધડીક થોભ પ્રભા ઝરતા શશી
પ્રકટ ભાવ કરી, મમ ઉરની
સકળ ભિન્ન અવિચળ હેતની,
રસ ભરી જરી સ્પષ્ટ વહાવની.

જીવનપંથ તણા સહી ધાવ સૌ
અમર લ્હાણુ લહું ઉરમાં ભરી,
પણ અગોલ ન ધા હું સહી શકું
જીવનપંથ ન વ્યર્થ કરી શકું.

૨૨

ચ હું હું તુજને' કહું!
નહીં, ઉર ઉધાકું છે; સુમન શું મૃદુ મૌન એ
લસે વદનપે જરી. સિમતસુગંધ શું કોક દી
લઈ ઉરસુવાસ તું કુસુમ જેમ સંભાળજે.

‘ચહેજ તું ય કે?’ પૂછું?
નહીં, સખી નહીં કદી ઉભય ઉરને પૂછવું.
વહું છું વહતો રહીશ જગઝહેણુમાં એકલો,
સમીર જ્યમ ગુંજતો પ્રતિક્ષણે સખે એકલો.

‘ચહે ન તું મને?’ પૂછું?
નહીં નહિ, નહીં સખી જીગર એટલું હું કરું.
સરે અનિલ ચુંગતો સરિતઝહેણુની ભિન્નિઓ
સદૈવ ઉર સ્પર્શતો, વહન થંભવા ઈચ્છતો
હશે!—પણ મળે જઈ સરિત સાગરે. ચંચળા!
હું ચે તવ મળીશ ત્યાં ઉદધિ પાસ વંટાળમાં.

તમે મમ ઉરે કરી અજબ દો કલા કામિની,
 તમે મમ ઉરે રમી વિરલ ભાત દો પલની;
 તમે મમ ઉરે ભર્યા સુભગ રંગ સંખ્યા તણા,
 તમે મમ ઉરે મઢી સકલ ચારુતા વિશ્વની.
 તમે મમ સમીપ ક્યાં?
 તમે ઉર સમીપ ક્યાં?
 —અગમ પ્રશ્ન ઊઠે ત્યહી;

૨૩

અન્યાં ઉર વિમૂઢ આ વિમૂઢ, વીજળીથી વીંધ્યાં
 ઉરે થનગનાટ ને જરીક દોલ અંગાંગનાં
 મતાં ઉભય ચિત્ત તો પ્રભુમદોલમાં ડૂબ્યાં.
 'તમે', સહજમાં 'તું' ને સકલ વિશ્વ પહોંચી ગયું.
 'ઊઠો', ગૃહિણી ઉચ્ચર્યાં; સકલ સ્વપ્ન ચૂરા થયું.

અચિ! મન્દ પ્રકૃષ્ટિત આંખલડી,
 નિરખું રસભાવ સુધા ઝરતી
 અપળા નભવિદ્યુત શી સરતી.

૨૪

ઉર ચેતન હાસ નવાં ભરતી.

મુખ હાસ સખે! વિમળાં કુમળાં,
 ધડીમાં શમતાં, ધડીમાં રમતાં
 નવલા ઉરદહાવ ભર્યાં ફૂલતાં
 રસીલાં ઉર વાત નવી વદતાં.

પુજ વેધક નેન તણાં કિરણો,
 ઉર ખોલું ન ખોલું ધસી સરસાં
 રસસેર થકી વિમળું કરતાં
 મુજ એકલ શુષ્ક ઉરે રમતાં.

ધડી એક રહું નિરખી સખિ હું,
 પુજ પ્રેમ તણાં ઉરમીત સુણું,
 મમ અંતર હાસ્યકીર્ત્યું રમતું,
 અસ એક જ એ ધડી ધન્ય ગણું.

૨૫

પ્રિ

ય! આજ સખે! નવ રાત અને
વચને વદને રસ પ્રેમ તરે.
જગ સર્વ શશી નભ તારક ને
સખી તું ય અલી ઉર કે મલકે!

તુજ પાસ રહું નવ લેશ હહું,
નયને નયને નિરખી જ રહું;
તુજ આજ પ્રભા સખિ! ચારુ દિસે,
ઉર કેક નવા અધિ ભાવ જોડે.

મમ અંતર જો રસધેન ચઢે
વદ તું સહુ એ કઈ રીત કહું?
ઉરપ્રેમ તથાં મધુપાન મળ્યાં
રસધાર તણી ઉર શાન્તિ વહી.

કમલ હોય મને પરવાહ હવે?
રસ ગિષ્ટ જ જો જગ પાન કરે
જગ હંસ સુમૌકિતક સર્વ ચણે
રસહંસ ઉરે ઉર મોતી ભરે
સખિ! તું ય ઉરે મમ પ્રેમ ભરે
પછી કેમ કહે અળગાં રહીએ!

શશી તારક સૌ બહુ દૂર વસે,
જગ જંખું પણે સહુ શાન્ત દિસે,
પણ આપણુ બે ઉર જગત એ
રસન્યોત મહી નવ નૃત્ય કરે.

૨૬

પૃ

શ્વીઢિયે ઉદધિ રમતો મત્ત આપ્તેપધેસો,
અંગાંગોએ ચૂમી લલિલઈ હર્ષધેસો કુમંતો,
છંછેડાતાં કદિક સહજે ક્રોધધેસો સગવે
પાછો જાયે ઉરતટ તણ પૃથ્વીને દૂર મૂકી.

ખારો ખારો અસહ વિરહે ધૂધવે ભેટધેલો,
 જૂલે શેષે પૃથિવીઉરનાં હેત ને હૂંફ મીઠાં ?
 પાછો આવે,—ઉલટલર ત્યાં લાડિલી પૃથ્વી એને
 આલિંગે, ને અમીશીકરની ફૂલની વેણી બાંધે.
 ખારો એવો અરધ ઉરથી ભુજ માંહે લપાવા
 આવ્યો ત્યાં તો ઉર સહ લીધો;—નિત્ય લેજો જૂલું તો.

પ ગલે પગલે વ્યાધિની લ્હાય, નિશદિન બાળતી હો છ ! ૨૭
 એની જીની જીની રે આંચ, જઈ ક્યાં ઠારવી હો છ !
 જાડી જાડી અંતર-આશ, પૂરણ ક્યાં પાડવી હો છ !
 નહીં આ દેહમહીં જો સાર, નીરસ શાં જીવવાં હો છ.'

‘ધેત્રી એવા એવા વિચાર, કુડા શા લાવવા હો છ !
 એ તો ખોટા ખોટા આભાસ, હૃદય શીદ બાળવાં હો છ !
 સજની રહેવા દો એ ડિચાટ, જીવન જૂઠાં નથી હો છ !
 નથી જગ માંભ સખે, શું પ્રેમ ભયોં ઉર ઉરમાં હો છ ?
 સખી દુઃખનાં મૂકી દો ગાન, અંતર દો ખીસવા હો છ.’

જ જે જ્યારે ઝંખના ! ૨૮
 કે જગે જ્યારે ઝંખના
 ઉરને અદીઠ કાઈ મન્દિરે-જગે

સાગરની ભરતીને પાળ કાણુ બાંધે ?
 ચાંદનીનાં પૂરને કાણુ ક્યાં ભૂલેયે ?
 સરિતાનાં નીરનાં બહેણુ કાણુ ખાળે ?
 ધરતી-પેટાળનાં નખાણુ કાણુ બાંધે ?
 મનડાંનાં માનવીની ઝંખના !—જગે

એવી એક ઝંખના, જાગી મોરે મન્દિરે,
 ઉરને અદીઠ કોક મન્દિરે.
 કવિની કે રમ્ય કાવ્યઝંખના—
 કે કલ્પનાની ધંખના
 એવી એક ઝંખના
 જાગી મોરે મન્દિરે—
 ઉરને અદીઠ કોક મન્દિરે—જાગે૦
 કાલના કરાલ સૌમ્ય નૃત્ય શી!
 રુદ્રના પ્રચંડ એક નૃત્ય શી!
 સૃષ્ટિસંહારકાલ નૃત્ય શી!
 એવી એક ઝંખના કે
 મનડાંના માનવીની ઝંખના
 જાગી મોરે મન્દિરે—
 ઉરને અદીઠ કોક મન્દિરે—જાગે૦

૨૯ હાં રે સખી! આભલાંને ગોખ કાઈ માનવી!
 ગૂંથીગૂંથી તારલાની ચુંદડી ઓઢાડે,
 કે પૃથ્વીને લાડ શાં લડાવે!—હાં રે સખી!
 કદી વાયરાની વીંઝ દે, ને ચુંદડી ઉડાડે,
 કે ફૂલડાંની પાંખડી હસાવે!—હાં રે સખી!
 કદી વીજળાની આંખડી નચાવે,
 કે આભલાં ય ભેદે!—હ રે સખી!
 કદી ચાંદો તો લાનુ કદી ભાલમાં,
 કે મેઘધનુ કીકાઓમાં ફૂટે!—હાં રે સખી!
 સખી આઘેરાં ગોખમાં કે માનવી!
 કે વાદળાં સંકેભે—
 ને પૃથ્વીને સાદ દેતો દોડે!—હાં રે સખી!
 એના સાદે પૃથ્વીનાં અંગ કાંપે,
 ને સાગર દહેરે!—હાં રે સખી!

છપી છપી ખેલ કાંઈ ખેલે

ને હાંડીં હાવાવે!

કે ઝરણું હસાવે!—હાં રે સખી!

હાં રે સખી આલલાંને ગોખ કોઈ માનવી,

છપી છપી ખેલ કાંઈ ખેલે,

કે સૃષ્ટિનાં સોણુલાં સજવે!—હાં રે સખી!

આલના સરાવરે દીઠાં મેં એક દિ'
ચાંદનીનાં નીર તો હેલે ચઢ્યાં,
જિજ્ઞાસા અનંત સેર પસરી અનંતમાં

પૃથ્વીમાં પૂર એનાં રેલી રહ્યાં;

વિરહી વિભાવરીના હૈયે વહ્યાં જહ્યાં

પ્રીતમનાં સોણુલાં તાજાં થયાં.

ભાડે ભાડે એને આશાના આશરો

હૈયાનાં સ્મિત એના મુખે ફૂટ્યાં;

એકલી વિભાવરી ને હું ય હતો એકલો

જગમાં પ્રવાસી એ કિભાં હતાં.

૩૦

ઝૂલે જરી હો! ઝૂલે જરી,
ઉરદોલ આજ મારો ઝૂલે જરી.
ધરતીને ખોળે ને આલલાંની છાંયે,
ફૂલગાંની સંગે ને વાયરાની ફફે-

પ્રેરણાનો પ્રેર્યો એ ઉલટે ઉમંગે—

ઉરની વાડી-મારી ગુંજ રહે!

ઉરદોલ આજ મારો ઝૂલે જરી હો!...ઝૂલે.

૩૧

સંસારી સાથ આ હોરે ને સોણલે!
 આકાશી તારલાનાં તેજ શાં ઝખૂકણે!
 હૈયાના કેડ કાંઈ તોડે અભોલકા!
 સૌએ ગુંજે પ્રેમગીતો લળી!
 ઉરદોલ આજ મારો ઝૂલે જરી હો!...ઝૂલે
 ધરતી માડી ને મારો સંસારી સાથ આ
 હૈયાના હેતનાં મીઠાં બન્ધન જ્યાં!
 ગૂંથી ગૂંથી મેં મારી મનકાંતી માળા!
 નમું જગતને ને માનવ-માયા!
 ઉરદોલ આજ મારો ઝૂલે જરી હો!
 ઝૂલે જરી હો! ઝૂલે જરી
 ઉરદોલ આજ મારો ઝૂલે જરી હો!

૩૨ **મ**રે હૈયે અખંડ જલે ન્યોત!
 એવી જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો.
 મારે હૈયે અનંત રમે જ્યોત
 એવી જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો.
 મારે હૈયે અનંત બરે જ્યોત
 એવી જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો.
 સારા જગના યે ખંડ ખંડ ખૂંદી
 અનંત એક જ્યોતિ
 કે જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો.
 પેલા ચાંદાને માસ તો અમાસ,
 પેલા સુરજને નિત્ય એક સાંજ,
 મારે હૈયે ન સાંજ કે અમાસ
 એવી જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો
 મારે હૈયે પૂનમ નિત રેલે
 કે જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો.

મારા હૈયાને, નાથ, વચગાળ,
 એક નાનું ય આળ અંતરાય
 ટકે ના પલવાર
 એવી જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો.
 મારા જગમાં જ્યાંડ દે જગાવી
 કે જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો.
 મારે હૈયે અખંડ રમે જ્યોત
 એવી જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો.

સખી, આજ મારે આંગણે આવ્યા,
 સોદાગર સાદા!
 આવ્યા કે ભાતભાત વાનાં,
 સોદાગર સાદા!

સખી, લાવ્યા રંગીન કાંઈ સાડી,
 ગૂથેલ માંદો વાડી,
 ફૂલોની મહેકકયારી,
 વેલોની વેલ લાગી,
 સોદાગર સાદા!

સખી, આથમતે પ્હોર એ તો આવ્યા,
 ને વાતડીએ વાળ્યાં,
 કે રાત રાત માણ્યાં
 સોદાગર સોણ્યાં,
 સોદાગર સાદા!

સખી, એની એ વાતડીનાં લ્હાણ્યાં,
 એ વાતડીને લ્હાણે
 બહેલેરાં વાણુ વાયાં;
 સોદાગર સાદા!

સખી, ભ્રમભણે આલની જે લાલી !
 એવી કઈક લાલી,
 ગુલાબી એક લાલી
 આ આંખોમાં આવી,
 સોદાગર સાદા !

સખી, ફુલડાંની પાંદડી એ ખીલી,
 કામલ કુંજ દૂહીડી,
 આંખાની ડાળ દૂહીડી,
 ને દૂર દૂર જીડી,
 સોદાગર સાદા !

સખી, એવી પાંદડીઓ ખૂલી,
 કે ખૂલી અધખૂલી
 અંતર ફેરી બારી,
 એ ચોરની એંધાણી,
 સોદાગર સાદા !

સખી, કાલ મારે આંગણે આવ્યા,
 આશ્રમતે આવ્યા,
 ને જિગતે ચાલ્યા
 સોદાગર સાદા !

૩૪ પેલી નંદજના લાલમાં લહેરી ! ગોવાલણુ ઘેલી.
 પેલી જોને યમુનાને તીર જાતી ! ગોવાલણુ ઘેલી.
 લઈ માથે ગોરસ ધડો ચાલી ! ગોવાલણુ ઘેલી.
 અલી વનની વેરાગણુ ચાલી ! ગોવાલણુ ઘેલી.
 ધડી બહાએ રૂપ-રસ વેલી ! ગોવાલણુ ઘેલી.
 એનાં બાજે નૃપુર ઉર ડોલે, ગોવાલણુ ઘેલી.
 એની આંખડીમાં અમરત હેલી ! ગોવાલણુ ઘેલી.
 સખી સંસારે હાસ્ય એક ગોપી, ગોવાલણુ ઘેલી.
 અલી ઘેલી ઘેલી એક ઘેલી ! ગોવાલણુ ઘેલી.

હું

તો વર્ષાની વાદળી નાની રે લોલ, મીઠડાં વારિ વહું.
 પેલા કુંગરાની ટાય મારી ડેલીઓ રે લોલ, મીઠડાં
 પેલાં ઝાડવાંની સંગ મારે જોડડી રે લોલ, મીઠડાં
 પેલાં ઝરણાંનાં હાસ્ય મારે ઝીલવાં રે લોલ, મીઠડાં
 પેલી નદીઓનાં પૂર મારે ભરવાં રે લોલ, મીઠડાં
 પેલા સાગરને હિર મારે રમવાં રે લોલ, મીઠડાં
 પેલાં ખેતરાંની પાળ મારે ધૂમવાં રે લોલ, મીઠડાં
 પેલાં ફૂલડાંની આંખ મારે આંજવી રે લોલ, મીઠડાં
 પેલાં માનવીનાં હૈયાને ફેરવાં રે લોલ, મીઠડાં
 પેલા વાયરાના વીજ-ધોડે બેસણાં રે લોલ, મીઠડાં
 પેલી વીજળીની માળ મારા કંઠમાં રે લોલ, મીઠડાં
 હું તો વર્ષાની વાદળી ચાલી રે લોલ, મીઠડાં
 ઓ રે! ફૂલડાં ને માનવી આવળે રે લોલ, મીઠડાં
 કોક શ્રાવણને સરવરીએ આવળે રે લોલ, મીઠડાં
 હું તો વર્ષાની વાદળી ચાલી રે લોલ,
 મીઠડાં વારિ વહી.
 હું તે! વર્ષાની વાદળી નાની રે લોલ,
 મીઠડાં વારિ વહું.

૩૫

ગં

ગાજમનાને તીર અમે બેઠે લાંડુ
 નાની શી મદુલીમાં રહેતાં છ રે!
 ગંગાકિનારથી જમનાકિનારે
 તુલસીની ક્યારીએ રમતાં છ રે!
 કોમળ કદળી, આંખો ને લીમડો
 શીળીશીળી છાંય ત્યાં ફેલાવતાં છ રે!
 ચંપો ચમેલી જાઈ જૂઈ કેવડો
 મધમધ મોગરો ફેરતો છ રે!

૩૬

ગંગાનાં ઊજળાં જમનાનાં સ્વામીનાં
 જોડાં પાણીડાં વસોવતાં જ રે!
 ગંગાજમના તે જેમ એક માની બહેનડી
 રમીરમી તીરતીર મ્હાલ્યાં જ રે.

૩૭

કાચી રે માટીનું આ તો ખોળિયું જ રે!
 કાચી રે માયાનાં વરતે ડૂબવું જ રે!
 કાચાં રે હૈયાને પાણી પહોંચવાં જ રે!

કાચા રે હાથે તે કૂપ ડહોળવા જ રે!
 કાચા તે કથળે ને પાણી આધેરાં જ રે!
 કાચા તે કદપે પણ પાણી છીછરાં જ રે!
 કાદા તે જગમાં કામ કાઢવાં જ રે!
 કાચા તે ધકુલે પાણી કાઢવાં જ રે!
 જાયાં રે માયાનાં માથે આભલાં જ રે!
 વાયા રે દખખાણુના દુઃખવાયરા જ રે!
 પાચા તે પગના લાગ્યા ડોલવા જ રે!
 થાક્યા તે હાથે વરત છૂટતા જ રે!
 છૂટ્યાં તે વરત, ધકુલા ઠેકતા જ રે!
 છીછરાં પાણીડે પટ ફૂટતા જ રે!

શરદુત્સવ

(નૃત્ય-નાટિકા)

આ નૃત્ય-નાટિકાનીચેનાં બાલકોએ સંપૂર્ણ સફળતાથી મુંબાઈમાં સર કાવસજી જહાંગીર હોલમાં નૃત્ય દ્વારા દરેક બનાવી હતી. ગીતના ઢાળ તથા સંગીત-વિધાન શ્રી જમનાય ડોક્ટર, શ્રી પ્રભાકર કેકાની બી. એ, તથા શ્રી સરલાદેવી ડાકુરનાં હતાં. નૃત્ય-આયોજન શ્રી નટરાજ વશીનું હતું.

ભજનનારાં બાલકો

કુ. વનલીલા પટેલ, કુ. વસુભતિ ઝવેરી, કુ. પદ્મા ઝવેરી,
કુ. સુશીલા ઝવેરી, કુ. વીણા પરીખ, શ્રી શશિકાન્ત પટેલ,
શ્રી અરવિંદ પંડ્યા, શ્રી મહાદેવીઆ, શ્રી ત્રિશુવન પટેલ વગેરે.

✽

ગીત ૧જું—ખેડુતની આંતર-બાલ તમ દરાનું દર્શન.

ગીત ૨જું—આકાશ વાદળછાયું જોઈ પ્રકૃતિ ને ખેડુતનો આનંદ. આશા ને આનંદ પ્રેરિત નૃત્ય.

ગીત ૩જું—રાત્રે વર્ષાએ મહેર ફીધી છે. ભૂમિ—એક વખતની તમ ભૂમિ હવે મહેકી રહી છે. લીલીછમ લીલોતરી આંખ ઠારે છે. ખેડૂત, જીવનના સાથી બળદને પોતાની સાથે ખેતરે લઈ જવા આમંત્રણ ગાય છે. ‘જગતનો તાત’ ખેડૂત ભૂમિનાં પુલકિત અંગ જોઈનેઈ પ્રેરણા લે છે ને ખેડ કરવા જવાની તૈયારીઓ કરે છે.

ગીત ૪જું—ઉપરના કાવ્યના જ અનુસંધાનમાં હવે ખેડૂત એના મિત્ર-મંડળને નિમંત્રે છે. કુકડાએ પણ પ્રભાતનું પ્રેરણા-ગીત ગાયું છે.

ગીત ૫જું—ખેડૂત પોતાનો પાક જોઈ હરખાય છે ને એ સંપત્તિ જોઈ ખીત-નૃત્ય કરે છે.

ગીત છઠ્ઠું—પૂજન.

મા નવી! અમે માનવી!
જિયેરા આભના રાજવી!
સૂણુને ધા, સૂણુને ધા!

૩૮

માનવી! અમે માનવી!
જિયેરા આભના ભોમિયા!
સૂણુને ધા! સૂણુને ધા!

ઓ રે! અમે માનવી!-માનવી,
તપ્યાં આભ, ધપ્યાં ધોમ—ઓ રાજવી!
સૂણુને ધા સૂણુને ધા!

ખર્યા પાન, ખર્યા માળ, ઉડ્યાં પંખેરે પ્રાણ,
વનવમડો વનચર પ્રાણ!—પ્રાણ!
પુકારે આજ પ્રાણ!
સૂણુને ધા, સૂણુને ધા!

માનવી! ઓ રે અમે માનવી!
જિયાંજિયાં વ્યોમ, તારા ધુમ્મટ ધનધોર!
તાકીતાકી આંખડી ચાકી—હો રાજવી!
સૂણુને ધા! સૂણુને ધા!

અમે માનવી! ઓ રે અમે માનવી!
અમ પ્રાણીના પ્રાણ કેરી આંખડી,
આંખડી આ, ખડી ખડી આજ,
ચૂવે છે પ્રાણ!—ઓ રાજવી!
સૂણુને ધા! સૂણુને ધા!
ધોમ : મ્યાં માળખાંની સૂણુને ધા! સૂણુને ધા!

થે ધ થે ધ થે, હે! થે થે થે થે.
આવો નલ નેવ, આવો નલ નેવ.
થે થે થે થે, હે! થે થે થે થે

૩૯

આકાશે ને આ છાઈ મેઘમાળા!
 આશા ફેરે હાસ્ય!—થેઘ થેઘ થેઘ, હેં
 આવો જનકુલ સાથ, સમીર સુસાથ,
 ફેસે શીત હાસ, હાસ!—થેઘ થેઘ થેઘ, હેં
 જોવ, જોવ, જોવ, પેલા નલકુલ રાસ,
 સોહે ચંદ તારા સાથ, વાદળ લપાય—
 રમે હોડ આંખ સાથ!—થેઘ થેઘ થેઘ, હેં
 આપાઢી રે હો, ગરજે ઓ ઘોર,
 પેલી વીજળી ચોર!—થેઘ થેઘ થેઘ, હેં
 તડ તડ તડાક ધન ભેટે ઘોર,
 કોઈ નલ હંચ?—થેઘ થેઘ થેઘ, હેં
 આવો જન-લોક, આવો પ્રાણી થોક,
 પંખેર શોર ગાળે!—થેઘ થેઘ થેઘ, હેં
 ગાવો સહુ જોર આતમચંડોળ,
 પેલા ત્રાતાનાં જોર, ગીત નવ કોડ,
 થેઘ થેઘ થેઘ, હે! થેઘ થેઘ થેઘ.

૪૦

જ ગને બાંધવા, જનમના ગોઠીઆ
 તુજ ભણી માનવી મીટ મોડે.
 જનને ભાઈલા! જનમના ગોઠીઆ!
 તુજ પરે લાખ આશા અમારી . . . હે જનને
 આજ તો આંગણે, મનખના માળખે,
 ભૂમિના ભાવની મ્હેક મ્હેક!
 પંખીકાં પ્રાણનાં નવનવાં ગીતડાં,
 ફલરવે પ્રાતઃ પ્રાણે ભરી દે . . . હે જનને
 જનને બાંધવા! શિવજીના સાથી, ગા
 તુજ ખરી, ટોકરી ગીતવાયા;
 ચાલ્ય 'લ્યા ભાઈલા, જીવનના જોડીઆ!
 તુજ બજે દે ભરી રંક કોઠી . . . હે જનને

અ દયા કરહન ફૂકડો બોલ્યો 'દયા ઉઠય !
અદયા કરહન ફૂકડો બોલ્યો 'દયા ઉઠય !

૪૧

મારા બળદોને કાંધ રૂડાં જોતરાં નિહાળ
હળ ને ઓભર લઈ ખેતરે હાલ્ય !

હેધ ! મારી ધરતીની વાટ,
એનાં દેશાં હુંદ્રાળ !—અદયા૦

જિભો દન કરશું ખેડ કાંઈ ખાંત,
માડી કે બહેન કો લાવશે ભાત,
વ્હાલી એ ખેડ મારી એમાણી માન્ય,
ધરતીનાં બાળ સૌ ધીંગડ મચાવ !—અદયા૦

લીલીલીલી છમ્ મારી વાડીઓની વેલ,
આંખડી તો બોલ્ય 'દયા અમરત અંજલ્ય,
મેડુલો આવીઓ ને સંદેશ લાવીઓ,
ધરતીની રજમાં પ્રાણો પ્રગટાય !—અદયા૦

વડવાની વાડીના વેલ શા આપણે,
ખેડ તે ખાંતથી કરવી સદાય,
ધરતીને હૈયે આ જિએ ઉગસ !—અદયા૦

અ મારો ઘાસ કેરો આ ગંજ !
અમારો આશ કેરો આ પુંજ !
વાટેવાટે વેલો લાગે, સકલ હસે વંન—અમારો૦

૪૨

ચિત્ત જોડે, દષ્ટિ પડે—
ચિત્ત જોડે, દષ્ટિ પડે અંતર જાગે આશાગાને,
સમીર વાગે મન્દ—
મન્દ અતિ સુમન્દ—અમારો૦

ધીમતરે પુષ્પ સોહે, બ્રમર નાચે પરાગતાને,
પંખુ જાગે બહેન સાથે, અવર કોઈ આતમ ઝીમે,
સોહે ખેતર સંધ—અમારો૦

હોડેહોડે ખેતરવાટે—

હોડેહોડે ખેતરવાટે સકલ રમે સંમ.

ધીરેધીરે ખેતર બોલે ખરૂરૂરૂર અંગ,

ખરૂરૂરૂર અંગ—અમારો.

સૂર્ય તપે, ચંદ્રો માથે, સકલ અંગ રંગ!

પાકની મુગંધ—અમારો.

લાવો, લાવો, આપો આજે માનવ માગે અન્ન!

માનવ માગે અન્ન!

ધીરેધીરે દાતરડાંની જીભ ચૂમે છે વન

સકલ વન અનંત—અમારો.

૪૩

વન જગ વન્ડું હું

જીવન જગ વન્ડું... (૨)

પુણ્ય પરિમલ મત મહાર્ણવ,

પુલકિત અંગ વિભંગ... હું.

ગંધ વહંતી ધરણી સોહે!

ખોળે બાલ અસંખ્ય... હું.

આભ અનંત, લલિત સુરંગ!

મેઘલ નૃત્ય અનંત... હું.

કાચલ કુંજે, મધર નિકુંજે!

ટહકત સંગીત સૂરે... હું.

આશ ઉછંગે, નિર્ઝર ઉમંગે

ખેલત જાત અભંગે... હું.

સાન્ત અનન્તે, માનવ અંગે

જીવન જીવ સુસંગે... હું.

પ્રેમલ હૈયે, પ્રાણ મુગંધે

જીવન સોહત રંગે... હું.

જીવન જગ વન્ડું હું જીવન જગ વન્ડું

